

Z toho, co se najednou zalesklo v záři baterky, se mi rozbušilo srdce

S Janou Zapletalovou o nejmocnějším muži Moravy,
objevu skrytém 330 let pod nánosy prachu
a o tom, jaké to je, když se práce historičky umění
změní v detektivní pátrání

KATEŘINA MÁZDROVÁ / FOTO MATĚJ STRÁNSKÝ

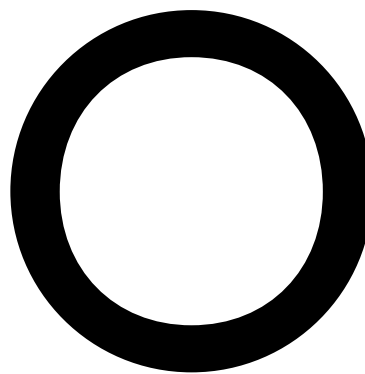

Nahoře současný pohled do Apollonovy grotty, dole vizualizace možné původní podoby.

Býval to nejmocnější muž na Moravě. Pak olomoucký biskup a kníže Karel z Lichtensteinu–Castelcorna, který v 17. století přinesl do svého regionu mimořádný hospodářský a duchovní růst a vzdělanost, zmizel na dlouhá léta v běhu dějin. A v posledních měsících se z nich opět vynořil: v Kroměříži, kde zanechal asi nejvýraznější stopu, se rozhodli na jeho počtu postavit pomník. Nápad má ale řadu odpůrců, jimž vadí temnější stránka Karlovy postavy: kromě společenského přínosu byl biskup totiž spojen s čarodějnickými procesy, které na Moravě vrcholily právě v 17. století.

V polovině letošního srpna začalo být jeho jméno znovu skloňováno, a to v souvislosti s unikátním nálezem barokní ametystové výzdoby v prostorách kroměřížského zámku, který nechal coby biskup, milovník umění a mecenáš postavit. „O stovkách ametystů obklopujících sochu Apollona v takzvané grottě, umělé jeskyni, jsme neměli tušení. V historických záznamech o nich nebyla zmínka, v minulosti byly překryty barvou a své vykonal i čas a zchátralost těchto prostor. Ametysty zůstaly skryty,“ říká historička umění z Univerzity Palackého v Olomouci Jana Zapletalová, která se o nález světového významu zasloužila. Hlavní roli v tom sehrála náhoda – a také obyčejná baterka.

stavbě pomníku biskupovi Karlu z Lichtensteinu–Castelcorna v Kroměříži je i přes odpor části odborníků a veřejnosti rozhodnuto. Váš osobní názor: má, nebo nemá stát?

Nejsem zrovna příznivkyně stavění pomníků, ale biskup Karel z Lichtensteinu–Castelcorna si v Kroměříži pomník určitě zaslouží. Nevystupovala jsem proti jeho stavbě kvůli biskupově minulosti spojené s čarodějnickými procesy, ale kvůli sporné umělecké kvalitě pomníku. Minulost bychom neměli nahlížet jen optikou 21. století a černobíle biskupa odsuzovat či oslavovat. Daleko důležitější je usilovat o porozumění kontextu a hledání souvislostí, abychom pochopili určitá rozhodnutí, která dnes můžeme vnímat jako polemická.

Tím se samozřejmě ze zmíněných rozhodnutí biskup Karel nevymaňuje. Šlo však o středoevropsky významného církevního aristokrata, který na Moravě sehrál klíčovou roli v komplikované době po třicetileté válce, a to z hlediska duchovního, hospodářského, ekonomického a kulturního. Takže když se vrátíme ke stavění pomníků, tím největším je samotný kroměřížský zámek, monument, který nechal postavit a jenž zanechal po sobě dalším pokolením.

Je třeba zaznamenáno, že biskup Karel vydal děkana Kryštofa Aloise Lautnera, známého také z literárního a filmového zpracování případu *Kladivo na čarodějnice*, k mučení a posléze k upálení, i když tomu mohl pravděpodobně zabránit. Jak se s tímhle srovnáváte?

To je nesmírně komplikované a je třeba velké obezřetnosti v našich dnešních hodnoceních. Na tuto otázku by měli odpovídat především obecní nebo církevní historikové. Historikové umění jako já se zaměřují na umělecká díla a památky.

Katolická církev po třicetileté válce potřebovala demonstrovat moc a vliv. Okázalé stavby, které biskup Karel inicioval, i bohatství, kterým se obklopoval, ale mají blízko až k jisté nabubřelosti. Socha boha slunce, obklopená ametysty v Apollonově grottě alegoricky zosobňuje přímo biskupa Karla. Nebylo tohle už trochu moc?

Vůbec ne. Umění mělo v minulosti zásadní roli v rámci reprezentace. Karel z Lichtensteinu–Castelcorna byl v první řadě církevní aristokrat a byl biskupem olomoucké diecéze. Potřeboval důstojně reprezentovat úřad, který zastával, a pomocí velkolepých a krásně zdobených staveb dá-

val najevo svůj sociální a společenský status v celé střední Evropě. Tím upevňoval postavení katolické církve.

Chtěl, abychom si ho pamatovali jako významného rekatolizátora. Bojoval proti tomu, co v té době označovali za herezi. A toto poselství obsahuje mimo jiné i Apollonova grotta. Biskup Karel byl oslavován jako světelný či zářící kámen, což je překlad jeho německého přídomku Lichtenstein. Byl tedy obrazně řečeno sluncem, tedy Apollosem, který přináší na herezemi sužovanou Moravu světlo katolické víry a poznání. Proto máme v kroměřížské grottě sochu Apollona v záři světla drahých kamenů, jak vhazuje do potmělého prostoru s bájným drakem Pythonem, fauny, divokými zvířaty a pohanskými duby šíp jako paprsek víry, kterým zahání nevzdělanost a přináší světlo.

Nebylo takto „zabalené“ poselství až příliš komplikované?

Renesance a baroko kladly důraz na symboliku a metafory mezi křesťanským a pohanským světem. V 17. století se zcela běžně využívaly postavy různých antických bohů. Intelektuálové tím dávali najevo, že i v době starověkého Řecka a Říma již existovalo křesťanství, byť v určité nevědomé fázi. V baroku by nás nemělo překvapit, když uvidíme apoteózu biskupa na horu Olymp.

Okázalé a krásně dekorované rezidence plné uměleckých děl se zahradami, grottami a fontánami budovali v raném novověku snad všichni aristokraté napříč Evropou, a to včetně církevních hodnostářů. Olomoucký biskup se nemohl chovat jinak, chtěl-li důstojně zastávat svůj úřad.

Třeba se ozvou

V lednu 2024 jste v přízemí Arcibiskupského zámku v Kroměříži našla unikátní ametysty a tento objev je vnímán jako evropská událost daleko přesahující hranice kraje. Proč jste tuhle „bombu“ rok a půl drželi v tajnosti?

Z praktických důvodů, hlavně bezpečnostních, od zabudování kamer kvůli možnému zcizení, dřevěných podlah nad úroveň té původní, protože i v ní jsou zasazeny drahé kameny, po vybudování jakési vyhlídky s plexiskly, kde si může návštěvník grottu prohlédnout. A také probíhal mineralogický a archivní průzkum, takže před veřejnost jsme vystoupili, až když jsme měli i my ucelenější obraz.

A jak tedy k nálezům došlo?

V rámci evropského vzdělávacího projektu Erasmus+ se v mezinárodním týmu zabýváme v Arcibiskupském zámku v Kroměříži štukovými dekoracemi ve třech přízemních sálech, tzv. salách terrenách, na které navazují umělé barokní jeskyně, Apollonova a Důlní grotta. Krásné štukové dekorace degradují v důsledku koroze železných výztuh, kterými jsou připevněny ke zdivu. My se snažíme zjistit rozsah a příčiny poškození a společně s restaurátory a památkáři hledat způsoby, jak tyto degradační procesy zpomalovat a předcházet ztrátám.

Na olomoucké katedře dějin umění se snažíme vést studující k těsnému sepětí s praxí a ke spolupráci s restaurátory. Naše práce v archivech a knihovnách by totiž měla vycházet z důkladné znalosti materiálů a technik studovaného díla. Moje kamarádka, významná italská restaurátorka Maria Rosa Lanfranchi, mě před lety naučila neustále nosit

JANA ZAPLETALOVÁ (44)

Vystudovala dějiny umění a latinskou filologii. Zabývá se uměním a vizuální kulturou raného novověku. Na Univerzitě Palackého v Olomouci vede katedru dějin umění. Ve své vědecké práci se soustřeďuje zejména na mecenát a fenomén migrace umělců z dnešní Itálie a jižního Švýcarska v období od 16. do počátku 18. století. Absolvovala řadu dlouhodobých studijních a badatelských pobytů na zahraničních univerzitách zejména v Itálii a Švýcarsku, letos je hostující profesorkou na italské Univerzitě La Sapienza v Římě. Je spoluautorkou několika monografií a více než stovky odborných publikací.

v kabelce či batohu baterku, abych si dokázala díla kdykoli detailně a v dobrém světle prohlédnout.

A té baterce opravdu vděčíte za svůj objev?

Ano. Původně jsem šla do grotty zkoumat štukové imitace dubových stromů, zatímco kolegyně na lešení odebíraly vzorky pro laboratoř. Po chvíli jsem se odhodlala vylézt k soše Apollona ve velkém výklenku za vodní nádrží. V přítmí jsem si s baterkou důkladně prohlížela všechno kolem. A najednou se jeden kámen zatřpytil. Vedle druhý, třetí... a během chvíle mi došlo, že pod vrstvou prachu, špíny a náterů jsou všude kolem samé ametysty. Rozbušilo se mi srdce.

Tušila jste, co se před vámi právě odkrývá?

Došlo mi to vcelku rychle. Jak jsem tam seděla prochládlá a špinavá v montérkách před Apollonovou sochou, uvědomila jsem si, že ta grotta musela být velkolepá. Vzápětí jsem pochopila, že mnoho kamenů musí chybět. Z množství volných železných skob, kterými byly kameny fixovány ke stěně, bylo jasné, že původně ty krystaly byly všude kolem a že jich byly stovky. V mihotavém světle loučí a odrazů tekoucí fontány to musela být velkolepá scenerie.

Pro mě to byl jeden z nejsilnějších zážitků v životě. Kroměřížské grotty jsou magické samy o sobě. Ale v ten okamžik jsem pochopila, že jde z uměleckohistorického hlediska o něco mimořádného, o koncepci, jakou nevidáme ani u nejvyšších aristokratů jiných evropských dvorů. Do té doby jsem si myslela, že mecenátu biskupa Karla docela rozumím, ale ty krásné minerály mi ho nasvítily v jiném světle.

V čem ta změna pohledu spočívá?

Mezinárodně významnou osobností Karla z Lichtensteinu-Castelcornu jsme se jako historikové umění, církevní i obecní historikové a další specialisté zabývali řadu let. V roce 2019 jsme připravili dvě rozsáhlé publikace, na kterých se podílely na dvě desítky odborníků z Univerzity Palackého v Olomouci, Muzea umění Olomouc a Masarykovy univerzity. Zmapovali jsme jeho umělecké a stavební podniky, duchovní správu diecéze, hospodářské počiny, hudební kulturu na jeho dvoře, umělecké sbírky, knihovnu a kolekce mincí a medailí, zbraní a mnoho dalšího.

V Apollonově grottě se mé znalosti během chvíle otráslly v základech. A bylo nutné začít dosavadní poznatky v hlavě překreslovat. Uvědomila jsem si, že biskup Karel byl

ve svých koncepcích daleko rafinovanější, velkorysejší, náročnější a snad až vizionářsky objednavatel.

Ví se, odkud získal ametysty a další minerály?

V dnešní době se pro nás skoro všechno stalo samozřejmostí. I o získávání nerostných surovin přemýšlíme jinak. Když někdo potřebuje sehnat železo, vápenec, sádro či ametysty, tak si je prostě objedná odněkud ze světa, a je to jen otázka ceny. Ale tady mluvíme o 17. století, kdy věci fungovaly jinak. Biskup Karel byl velmi praktický hospodář a dokázal se o svou diecézi dobře postarat. Když se například globální trh stříbrem ocitl v krizi a vyhnal ceny základní suroviny příliš vysoko, olomoucký biskup, který měl právo ražby, zjišťoval možnosti těžby rudy na vlastních panstvích. To sice nedopadlo, ale znalosti geologie a nalezišť nerostného bohatství v rámci diecéze byly klíčové pro získávání materiálu na stavby, umělecké dekorace i hospodářství diecéze.

Biskup si nechával spoustu věcí dovážet z Itálie včetně vína, lanýžů nebo ústřic naložených v sudech s ledem. Zpočátku jsem se proto domnívala, že si ametysty opatřil někde v cizině. Takže nastala trochu detektivní práce pro kolegu, mineraloga Radka Hanuse, který zjistil, jak musím s humo-

došlo ke zcizení krásných ametystů z grott. Bezpečně víme, že obě grotty „opravovali“ studenti Střední uměleckopřemyslové školy v Uherském Hradišti, kteří pod pedagogickým dohledem celé jeskyně včetně ametystů někdy v roce 1956 postříkali barvami. Je s podivem, že se to pak nešířilo šeptandou. Asi měli nakázáno o tom mlčet, aby se kroměřížskými ametysty netřpytily mnohé domácnosti. Ta informace se zkrátka mezi historiky umění nedostala.

Po roce 1989 se v grottách realizovalo několik dílčích průzkumů. Lidé, kteří tam pracovali, o ametystech museli rovněž vědět. Ale nemluvílo se o tom, buď proto, aby kameny ochránili, a nedošlo k dalšímu zcizení, anebo možná neporozuměli tomu, o jak důležitou věc z hlediska umělecké koncepce výzdoby šlo. Něco jiného je totiž cena těch ametystů a něco jiného hodnota koncepce výzdoby, idea, kterou biskup Karel společně se svým uměleckým poradcem Martinem Antonínem Lublinským před 330 lety v grottách uskutečnili. Možná si nikdo nedokázal představit tu původní koncepci a umělecký záměr.

Žije ještě někdo z pamětníků, kteří tehdy v Kroměříži pracovali?

Biskupovu korespondenci už nějakých sto let zkoumají generace archivářů a historiků. A on nám tu nepozorovaně provezl za zády mnoho vozů naložených ametysty!

rem přiznat, tak trochu k mému zklamání, že ametysty jsou tuzemského původu. Pocházejí z asi 90 kilometrů vzdáleného kopce Květnice u Tišnova u Brna. O tomto nalezišti se biskup dozvěděl patrně z publikace, kterou roku 1669 vydal jeho lékař a zemský fyzik Johann Ferdinand Hertodt.

Kroměřížský zámek je poměrně důkladně archeologicky zmapován. V archivech ale o výzdobě Apollonovy grotty není nikde zmínka. Jak si to vysvětlujete?

Pro mě je to velká záhada. Víme s nadsázkou o kdejaké bečce sádry, kterou vezli z Vyškova do Kroměříže. Disponujeme spoustou detailních informací o kdečem, protože se nám dochovalo přes 130 kartonů biskupovy korespondence, což představuje přibližně 54 tisíc archivních stran v několika jazycích. Tu korespondenci už nějakých sto let zkoumají generace archivářů i historiků. A biskup nám tu nepozorovaně provezl za zády mnoho vozů plně naložených ametysty!

Na základě zjištění Radka Hanuse o původu ametystů jsme ale nakonec minerály v archivních dokumentech dohledali. Jsou označovány jednoduše německým výrazem Stein, tedy kámen. Lámali je za třesutých mrazů v zimě 1688 a transportovali je do Kroměříže na vozech bezpečně uložené v sudech.

Někdo o tom ale musel vědět. Část ametystů byla zcizena a další někdo zakryl barvou. Co jste v tomhle směru vypátrali?

Zloději za sebou bohužel archivní dokumenty nenechávají. Nedokážeme říct, ve které době během tří staletí

Kontaktovala jsem ředitele zmíněné Střední uměleckopřemyslové školy v Uherském Hradišti s prosbou o prověření, zda nemají něco v archivu. Škola disponuje seznamy studentů z padesátých let, ale bohužel nemáme kontakty na ty, kteří ještě žijí. Věřím, že se někdo z bývalých studentů, kterým dnes bude kolem devadesáti let, díky vlně zájmu ozve a popíše, co se tehdy dělo.

Krása jiné epochy

K čemu ve své době okázalé grotty sloužily?

Obecně v salách terrenách a grottách zámků, paláců a zahrad se odehrávala neformální setkání, někdy s hudbou a občerstvením. Šlo o prostory, kam aristokraté brali jen vybrané hosty. Grotty sloužily v letních dnech k příjemnému osvěžení, neboť mnohé byly vybaveny vodními hříčkami a oplývaly přirozeným chladem suterénních prostor. Umělé jeskyně bývaly v době renesance a baroka běžnou součástí významných paláců a zámků. V kontrastu k umělecky zdobeným salám terrenám měly grotty imitovat přírodu, takže mívaly na první pohled robustnější vzhled. Proto v grottách nalezneme spoustu přírodních materiálů. Základ tvořily většinou různé horniny, které se pomocí měděných drátů či železných skob aplikovaly na stěny, klenby či jiné konstrukce. Dále se zdobily pomocí mořských či sladkovodních lastur, pravých či umělých korálů, barevných sklíčků a zrcátek, mozaik a spíše výjimečně minerálů. V některých případech, jak tomu bylo u Liechtensteinů v Lednici, byly použity i pravé krápníky z krasových jeskyní.

Grotty však měly rovněž svoji intelektuální složku. Nesly v sobě různé jinotaje a zašifrovaná poselství. V Kroměříži je třeba při interpretaci myslet i na alchymistické zájmy jejich tvůrce. Svou roli ve výzdobě hrály rovněž různé aktuální filozofické proudy včetně novoplatonské a přírodní filozofie.

Biskup Karel už moc hostů provést v grottách nestihl. Zemřel v 71 letech v září 1695, chvíli po jejich dokončení.

Nejspíš ne. Na stavbu však pečlivě dohlížel do posledních dní. A i když byl hodně nemocný, nechával se nosit, aby urgoval chod prací. Za každou cenu chtěl své velkolepé dílo dokončit.

Vypadá to, že kroměřížské grotty nikdy nesloužily svému účelu, tedy osvěžovat a intelektuálně bavit. Další dva biskupové, kteří nastoupili po Karlu z Lichtensteinu-Castelcornu, se v Kroměříži objevovali sporadicky. Následně zámek roku 1752 vyhořel. Oheň zřejmě suterénní prostory ušetřil, ale biskupové museli v dalších desetiletích opravovat škody po požáru ve vyšších patrech. Přízemní místnosti zřejmě nikdo neudržel, a tak postupně chátraly. Mezitím se změnila doba. Grotty zůstaly jen jakýmsi mementem osoby původního stavebníka, jeho touhy po barokní šlechtické reprezentaci raně novověkého knížete, který s pomocí umění budoval sociální status svůj i své diecéze a ambicemi se poměřoval s předními šlechtici přinejmenším ve střední Evropě. Komplikovanost ideového záměru se zřejmě vytratila záhy po smrti jeho tvůrce. Zůstala jen jakási extravagantní a ve svém původním záměru nepochopená podívaná vodních hříček, blyštivých kamenů,

permoniků a dalších zábavných podivností. Zbýl nám oslňující lesk a nádhera, které však již patřily k jiné epoše.

Rozbuší se vám ještě srdce, když stojíte v Apollonově grottě?

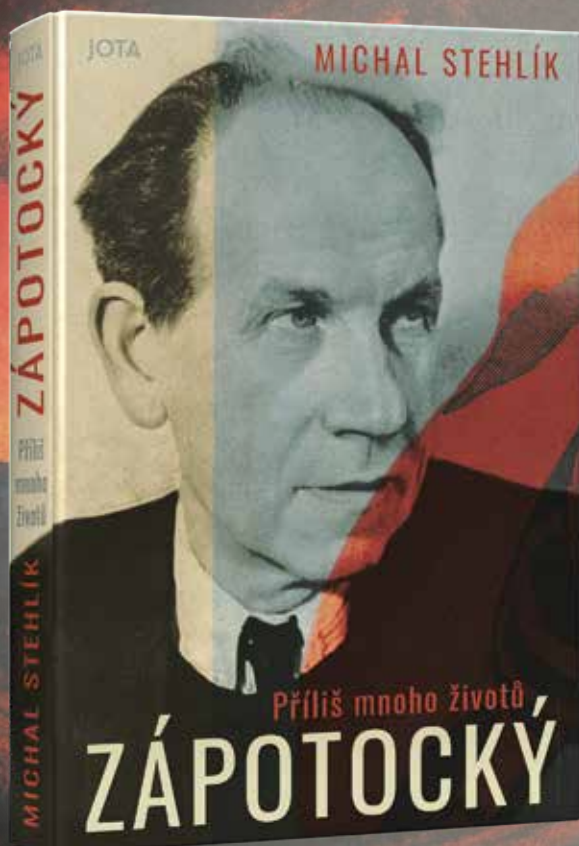
Ano. Teď ale už spíše z úkolů budoucnosti. S Alenou Tobolkovou, vedoucí památkového oddělení Arcibiskupství olomouckého, řešíme otázky spojené s koncepcí restaurování. Zásah bude velmi nákladný, a hlavně technologicky náročný. Čištění ametystů bude jeden z nejmenších problémů. Grotty byly totiž vytvořené z mnoha materiálů a trpí vysokou vlhkostí, která je příčinou celé řady degračních procesů.

Takže v budoucnu budou Apollon a jeho grotta znovu zářit?

Cílem restaurátorských prací není obnova původního lesku a doplňování chybějícího, to by vedlo k falzifikaci. Rádi bychom citlivě grotty restaurovali, aby jako dvě letité dámy byly v dobré kondici, s respektem ke známkám času, který se propсал do jejich 330 let dlouhých životů. Pro návštěvníky si však dokážu představit prohlídku grott ve virtuální realitě se všemi světelnými a akustickými efekty, jako mají například v Neronově domě v Římě. Díky tomu by mohli v grottách vidět nejen oslňující lesk ametystů kolem Apollona, ale i vodní hříčky, umělý déšť a křišťálovou nádobu z vody, na jejímž vrcholu tiše tančila hořící svíčka. ●

 WWW.RESPEKT.CZ/AUDIO

↓ INZERCE

JOTA
WWW.JOTA.CZ

**Kompletní
portrét druhého
dělnického
prezidenta
Antonína
Zápotockého**